

FARKAS JUDIT ANTÓNIA

„A MAGYAR BIBLIOFILEK DRUGULIN NYOMTATÓI
ÉS KELMSCOTT-PRESSEI”

*A gyomai Kner és a békéscsabai Tevan nyomda úttörő könyvművészeti
és bibliofil kiadói tevékenysége I.*

A modern magyar könyvművészet a gyomai Kner Izidor (1860–1935) és a békéscsabai Tevan Adolf (1854–1921) legendás szakmai színvonalú, egymástól mintegy negyven kilométerre, a főváros szellemi és gazdasági központjától távol található nyomdai alkotóműhelyeiben született meg az 1910–1920-as években. A nagy múltú nyomdai központokkal körülvett és a vasúthálózat kiépülésével könnyen megközelíthető Békés megyében országos viszonylatban is magas volt a nyomdák száma, de a cégek többsége a kevésbé igényes helyi nyomtatványszükségletek kielégítésére alapozta üzleti tevékenységét.¹ A Kner és a Tevan cégeknek ennél jóval ambiciózusabb céljaik voltak, amikor művészi nyomtatványaikat megalkották és könyvkiadói programjukat megindították. A magyar kultúra – szépirodalom, alkalmazott grafika, tipográfia és könyvművészet – előmozdításának missziója lebegett a szemük előtt.

Amikor egy nemzetközi kongresszuson egy külföldi szaktárs azt mondta Kner Imrének, hogy a külföldön is feltűnést keltő művészi kivitelű Kner-könyvek bizonyára egy Oxfordhoz és Cambridge-hez fogható szellemi centrumban születtek meg, a magyar könyvtervező-nyomdász rezignáltan csak ennyit válaszolt: „Kolléga úr, nyilván nem tudja, mi az, amikor valami nem a viszonyokból, hanem a viszonyok dacára jön létre.”² Kodály Zoltán még ennél is érzékletesebben fogalmazott, amikor a neves Kner officinát csodához, „az Alföld sivatagában virágzó könyveskert”-hez hasonlította.³ A kulturális, szellemi elszigeteltség hátrányairól Tevan Andor is hasonlóképpen vélekedett: „Az Alföld legmélyén kultúrát csinálni és művészi

¹ KNER 1987. 12.; V. ECSEDY 2018. 50. Kner Izidor egyik körlevelében a nagy számú békési nyomdák miatti üzleti kilátások kapcsán a következőt írta: „Midőn 13 év előtt, megyénkben 13-ik nyomdásznak megtelepedtem, egy keserves év arról győzött meg, hogy itt főkák híján eszkimót eszik az eszkimó.” Idézi: HAIMAN 1987. 262.

² Kner Imre levele Mata Jánosnak, 1943. október 5. In: SZÁNTÓ 1969. 359.

³ Kodály Zoltán levele Kner Izidornak [1931.] október 26. Idézi: FÜZESNÉ HUDÁK 2005. 18. A levél fakszimiléjét közléteszi: ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007. 91.

könyveket teremteni, majdnem olyan fantasztikus feladat, mint az északi sarkon narancsligetet kitenyészteni.⁴

A cégtulajdonosok és családtagjaik tehetségének, kreativitásának és szorgalmának köszönhetően a két vállalat új, korábban nem alkalmazott szempontrendszerrel vezetett be könyveik megjelentetésénél: „az irodalmi termékeket a művészet magaságára” emelték.⁵ Alkotóműhelyeikben a modern művészeti és tipográfiai törekvések mellett a kortárs magyar írók, költők, ipar- és képzőművészek is bemutatkozási lehetőséget kaptak. A két cég könyves tevékenységének kulturális és művészeti jelentősége a London külvárosában, Hammersmith-ben (ma London egyik kerülete) található Kelmscott és a lipcsei Drugulin nyomdákéhoz volt fogható. Azoknak a nagy műgonddal készült, alacsony példányszámú bibliofil könyveket készítő és kiadó nyomdai alkotóműhelyeknek, magánsajtóknak (private press, Privatpresse) a sorát gazdagították, amelyek a XIX. század végén kibontakozó könyvművészeti mozgalom nyomán jöttek létre világszerte és hozzájárultak a könyvtervezés, valamint a bibliofil könyvkultúra fellendüléséhez.⁶ A tanulmány első részében a Kner Nyomda mintaszerű könyvei megszületésének hátterét és az alkotóműhely kiemelkedő bibliofil kiadói tevékenységének két világháború közötti fénykorát mutatom be. Arra keresem a választ, hogy minek volt köszönhető, hogy a gyomai könyvnyomda művészileg kiemelkedő kiadványai „a viszonyok dacára” egyáltalán létrejöttek és a szerényebb hazai fogadtatással ellentétben széleskörű nemzetközi megbecsülést, elismerést váltottak ki.⁷

⁴ TEVAN 1989. 19.

⁵ REITER 1935. 2.

⁶ „...a mi kis vidéki kiadóink lesznek a magyar bibliofilek Drugulin nyomtatói és Kelmscott-Presei [sic!], melyek előbbre lendítik az amatorkönyvek iránt való érdeklődést.” NÁDAI 1914. 132. Nádai Pál a vidéki kiadók említésekor bizonyára a Kner és a Tevan cégekre gondolt. William Morris (1834–1896) festő- és iparművész, könyvtervező, költő, író 1891-ben Emery Walker nyomdász-tipográfussal közösen alapította meg a Kelmscott Press-t. Nyomdai műhelyében a nyomdászat megújítását (revival of printing) szorgalmazva, a középkori kézműves hagyományokhoz visszanyúlva és a fametszet műfaját felélesztve saját tervezésű betűtípusokat, könyvdíszeket készített nagy műgonddal kivitelezett művészi kiadványaihoz. Alacsony példányszámú, kézisajtón nyomtatott illusztrált könyvei tervezésénél a francia és angol ősnymtatványokból merített inspirációt. A neves lipcsei W. Drugulin nyomdai és betűöntődei cég vezetését a XIX. század végén átvevő Johannes Baensch-Drugulin tette ismertté az officina tipográfiai és könyvművészeti tevékenységét. Ott készítették többek között a *Pan* című művészeti folyóiratot, amelynek 1895-ös megindulásától számítják a német könyvművészet felvirágzását. Náluk készült a német könyvművészet másik fontos produktuma, a *Die Insel* című folyóirat is. A Kelmscott és a Drugulin nyomdák mellett megemlíthetjük a német Janus-Pressét és az Ernst-Ludwig-Pressét is. HAIMAN 1982. 48–49.; POGÁNY 2003. 190.; FUNKE 2004. 281–305.; FÖLDI 2013. 46–48.

⁷ A tanulmány írásakor nagyban támaszkodtam a Kner család tagjainak visszaemlékezéseire, írásaira, kéziratoss és nyomtatott levelezésére, valamint a nyomda tevékenységét feldolgozó publiká-

Egyszemélyes műhelyből piacvezető könyvnyomdai műintézet: Kner Izidor egyéni cégének sikertörténete

Kner Izidor 1882-ben huszonnégyévesen 75 forinttal, némi bankkölcsönrel és különösebb szakmai hozzáértés nélkül nyitotta meg egyszemélyes nyomdáját szülőhelyén, Gyomán. Annak biztos tudatában indította meg vállalkozását, hogy az alföldi mezővárosban „ez a foglalkozás – saját szavait idézve – nemcsak, hogy fellengzős ábrándokra nem jogosított, de a megélhetés reményével sem kecsegtetett.”⁸ Cseh-Morvaországból elszármazott izraelita vallású felmenői nemzedékről nemzedékre átörökített hivatását folytatva, eredetileg ő is könyvkötőnek készült. Bár a környező településeket és vásárokat járó, átlagosnál műveltebb Kner Sámuel elsőszülött fiaként vérében volt a könyves mesterség, minden jel arra mutatott, hogy ő őseinél többre lesz hivatott. Ez az inas-, majd a tanoncévek során tudatosodott Kner Izidorban, amikor az országban utazva nemcsak új tapasztalatokkal és élményekkel gazdagodott, hanem a szerteágazó és komoly technikai szakértelmet igénylő, de az iparművészethez is sok szállal kötődő könyvnyomdászat (ezen belül is a betűszedés és nyomtatás) alapjaival is megismerkedett. A könyvek közelsége miatt gyerekkora óta sokat olvasó, rajz- és írástehetségével már korán kitűnő, ifjúkorában pedig még festőművészi ambíciókat is dédelgető fiatalember ösztönösen felismerte, hogy önálló nyomdászként jobban tudja kamatoztatni bámulatos kezűgyességét, művészi érdeklődését, intellektuális sokoldalúságát és újdonságokra nyitott vállalkozó szellemét, mint könyvkötőként. Ezért engedett a gyomai főszolgabíró rábeszélésének és nyitotta meg az ő segítségével a község első kis nyomdáját, amelyben eleinte „egymaga volt a szedő, korrektor, nyomdamester, könyvkötő, könyvelő, cégvezető és cégfőnök.”⁹

Kner Izidor igazi self-made man volt: autodidakta módon tanult bele a bonyolult nyomdászat és a nem kevésbé összetett cégvezetés fortélyaiba, hogy azután szorgalmának, tehetségének és kockázatoktól sem visszariadó kísérletező szellemének köszönhetően vállalkozása a magyar nyomdászat egyik legjelentősebb officinájává váljon. Egy leselejtezett kézisajtóval és néhány fióknyi betűvel felszerelt kezdetleges műhelyét néhány évtized alatt a vidék egyik legkorszerűbb, száz-százötven főt is foglalkoztató, nyomtatvány-, papír- és írószerraktárral, vonalzóintézettel, könyv-

ciókra. A teljesség igénye nélkül: KNER 1912.; KNER 1941.; SZÁNTÓ 1969.; HAIMAN 1972.; HAIMAN 1979.; HAIMAN – LÉVAY 1982.; HAIMAN 1987.; KNER 1987.; ERDÉSZ 1992.; ERDÉSZ 1997.; ERDÉSZ 1999.; FÜZESNÉ HUDÁK 2005.; ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007.; HRADECZKY – FÜZESNÉ – ERDÉSZ 2014.; ERDÉSZ 2017a.; ERDÉSZ 2023a.; ERDÉSZ 2023b.

⁸ KNER 1987. 11. Vö. az 1. jegyzetben szereplő idézettel.

⁹ Amerikai karrier 1931. 241.; KNER 1987. 34., 52–54., 61.

kötéssel, expedíciós részleggel, valamint kiadói üzletággal kibővült középmeretű, művészi nyomtatványok készítésére is alkalmas – korabeli elnevezéssel élve – könyvnyomdai műintézetévé fejlesztette.

Az 1940-es évekig a Kner Nyomda fő profilja és bevételeinek jelentős része a községek részére készített hivatali nyomtatványok, üzleti könyvek és részvények gyártásából, illetve különféle hazai gyártmányú irodai felszerelések árusításából származott.¹⁰ Előre legyártott és nagy mennyiségben raktáron tartott, az 1900-as években már az országos piac felét ellátó községi közigazgatási nyomtatványaikkal, azok kicsinyített másolatát tartalmazó egyedülálló nyomtatott mintatáraiakkal, árjegyzékekkel alapozták meg vállalkozásuk sikerét. A hivatali nyomtatványok mellett a szintén nagy mennyiségben gyártott, de már külföldön is forgalmazott művészi kivitelű báli meghívóikkal tudtak piacvezető szerepre szert tenni. Ennek a két üzletágnak, a közigazgatási és báli nyomtatványok gyártásának és forgalmazásának a jövedelméből finanszírozták a művészi kísérleteket és újításokat, melyeket a könyvek tervezése során valósítottak meg.

A dualizmus korának gazdasági lehetőségeit ügyesen kiaknázó Kner Izidor nyomdájának üzleti és szakmai sikereiben nagy szerepe volt a kivételes technikai és művészi minőségigénynek, kreativitásnak, gyorsaságnak, pontosságnak, a piaci kihívásokra gyorsan és innovatív módon reagáló modern vállalkozói mentalitásnak, a kiterjedt hazai és külföldi szakmai kapcsolatoknak, a reklám ügyes alkalmazásának és nem utolsósorban az alkalmazottak megbecsülésének. A modernizációs törekvésekre fogékony zsidó asszimiláns cégalapítónak kezdettől fogva fontos célkitűzése volt, hogy vállalata a magyar közigazgatás és kultúra fellendítését szolgálja, a magyar tervezésű és gyártású termékek elsőbbségét propagálja, erre szoktassa rá megrendelőit is. Ezt nemcsak az irodaszerek forgalmazásánál, hanem a nyomdai díszek, művészi nyomtatványok és könyvek tervezésénél is érvényesíteni kívánta. A Knerék ez irányú szakmai törekvései, kivételes minőségigényük mögött meghúzódó motivációik, erőfeszítéseik, bizonyítási vágyuk mozgatórugóit veleszületett tehetségük mellett leginkább annak a levélnek a kiragadott soraiból lehet megérteni, amelyet Kner Imre írt Mihály fiának az első zsidótörvények hatályba lépését követő hónapokban: „Kisfiam... Mindig gondolj arra, hogy mi magyarok vagyunk, magyar-

¹⁰ Közigazgatási nyomtatványaik mintatárát és irodai termékeik katalógusát is több ízben megjelentették. Az 1933-as kiadású, száznál is több terméket tartalmazó árjegyzékükben szinte minden irodai felszerelés vagy a korabeli közigazgatásban használt tárgy megtalálható volt. Példaként említhető a Kozma Lajos tervei alapján készült íróasztal felszerelés, tintatartó, rajzeszköz, toll, vonalzó, papírkosár, iratfűzőgép, Kner-féle írógépasztal, aktatáska, bélyegző, iratdoboz, zsinegtartó, iratrendező, Aladdin lámpa, nemzeti és gyászszászó, községi dob, Magyarország címer, különféle jelzőtábla, csomagolópapír, levélpapír, boríték, levelezőlap. Vö. *Írószerek* 1933.; LÉVAY 1982.

nak nevelt bennünket már dédapád [Kner Sámuel], nagyapád [Kner Izidor] és szüleid [Kner Imre és felesége] is, és minden jogunk, okunk megvan arra, hogy jó magyarnak érezzük magunkat. Senkinek az az emberi, erkölcsi joga nem lehet meg, hogy ezt a magyarságot kétségbe vonja, elvonja tőlünk. De éppen mert zsidók vagyunk, és mert mások ezt kétségbe vonják, nekünk be kell bizonyítanunk, hogy értékes és jó magyarok vagyunk, ennek az egyetlen módja: mennél több, mennél jobb, mennél értékesebb magyar munkát végezni. Ez az egyetlen lehetőség az ellenfeleid lefegyverzésére...¹¹

A cégalapító sokoldalúságát, tehetségét mutatja, hogy nemcsak szakmájában vívott ki magának tekintélyt, hanem élclopok és könyvek szerzőjeként is ismertté vált. Vagyoni felemelkedése a társadalmi megbecsülést is maga után vonta. Erdész Ádámot idézve, Kner Izidor „... Gyoma község megbecsült polgárává, mi több, virilisévé küzdötte fel magát, majd Békés megye törvényhatóságának tagja lett. Ennél is jóval többet jelentett az, hogy 1932-ben, a nyomda alapításának 50. évfordulóján – a dualizmus korinál sokkal merevebb társadalmi viszonyok között – a megye örökös törvényhatósági bizottsági taggá választotta, azaz arisztokratákkal, befolyásos politikusokkal és a közigazgatás irányítóival együtt a legmagasabb társadalmi presztízű szűk csoportba soroltatott.”¹²

Az egyéni cég kimagasló teljesítményei ugyanakkor nem jöhettek volna létre a könyves szakma, nyomdászat és grafika különféle területein kimagasló eredményeket elérő családtagok szellemi tőkéje és szoros együttműködése nélkül. Az alapító nevét viselő egyéni cég az 1949-es államosításáig eltelt csaknem hét évtizedes fennállása során a nyomdász familia több generációjának és tagjának biztosított lehetőséget sokoldalú tehetsége kibontakoztatására.¹³ Kner Izidor mellett elsősorban

¹¹ MNL BéVmL XI.9.b. 58. Kner Imre levele Kner Mihálynak, 1938. szeptember 11. Közli: ERDÉSZ 2023a. 10–11.

¹² ERDÉSZ 2017b. 50.

¹³ Kner Imre munkásságához lásd: KNER 1941.; SZÁNTÓ 1969.; HAIMAN 1972.; HAIMAN 1979.; PAPP 1981. HAIMAN–LÉVAY 1982.; KNER 1987.; FÜZESNÉ HUDÁK 2005. Kner Izidor mesterségbeli tudását öt gyermeke közül a legidősebb Imre mellett a két legfiatalabb, Erzsébet (1897–1998) és Albert (1899–1976), unokái közül pedig Haiman György (1914–1996) fejlesztették művészi tőkélyre kimagasló tipográfusi, reklámgrafikusai és könyvtervezői munkásságuk során. Sokoldalú szakmai tevékenységük a tervezőgrafika hazai megteremtéséért és előmozdításáért, a magyar tipográfia és könyvművészet megújításáért folytatott erőfeszítéseikben és kísérleteikben teljességgel ki. Kner Albert családjával 1940-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, húga, Erzsébet testvérét követve kilenc évvel később szintén Chicagóban telepedett le. Mindketten számottevő karriert futottak be szakmájukban. Rajtuk kívül a családból mások is a nyomdászatot választották hivatásul, az ő tevékenységük azonban kevésbé ismert: Kner Imre fia, Mihály (1923–1945), Kner Endre fia, István (1927–1989) és Haiman György öccse, Ferenc (1922–1945). BIRÓ – KERTÉSZ – NOVÁK 1936. (Kner Izidor címszó) 239–240.; ERDÉSZ 1997.; HRADECZKY – FÜZESNÉ – ERDÉSZ 2014.; BROOKER–ERDÉSZ 2023.; ERDÉSZ 2023a.

elsőszülött fiának, Kner Imrének (1890–1944/45?) volt meghatározó szerepe abban, hogy a gyomai nyomda művészi kivitelű nyomtatványával, közülük is elsősorban a könyvekkel az ország határain túl is hírnevet szerzett. Az ő nevével forrtak egybe az 1910-es években meginduló tipográfiai, grafikai újítások és az úttörő könyvművészeti kísérletek is. A cégalapító a valóságosnál jelentősen súlyosabbnak diagnosztizált szembetegsége miatt korán bevonta fiát a nyomdász mesterségbe, hogy át tudja adni neki a vállalat vezetését, ha elvesztené látását. A jó képességekkel és apjához hasonló vizuális érzéssel, kultúrával rendelkező Kner Imre középiskolai tanulmányait megszakítva 12 éves korában kezdte meg inaskodását a gyomai nyomdában, majd a könyvkiadás és könyvkereskedelem nagy múltú nemzetközi központjában, Lipcsében képezte magát tovább egy évig. A Julius Mäser-féle könyvnyomtató szakiskolában ismerkedett meg a grafika és könyvtervezés új irányjaival, amelyeket nemcsak mesterszedőként és tipográfusként, hanem a gyomai nyomda művészeti, majd a könyvkiadói részleg vezetőjeként is hasznosított. A könyvnyomda alapítójának 1935-ben bekövetkezett halálát követően Endre öccsével együtt átvette a cég irányítását.

„Mintha csak az a vágy égne Kner Izidor lelkében,
hogy Gyomát... Magyarországra Lipcséjévé tegye”

A Kner Nyomda úttörő grafikai és tipográfiai törekvései kezdetben mesterszedést¹⁴ igénylő alkalmi és reklámnyomtatványainak (például meghívó, névjegykártya, bélyeg, gyászjelentés, plakát), illetve kereskedelmi forgalomba nem hozott kiadványainak tervezésénél jutottak szerephez.¹⁵ Kner Izidor korán felismerte, hogy a gomba módra szaporodó és nem ritkán kezdetleges gépekkel felszerelt vidéki nyomdákkal nem csupán gyorsaságával és a piacon újnak számító szolgáltatásaival, hanem termékei kiemelkedő minőségével, magas művészi és technikai színvonalával (papír, betűk, illusztrációk, díszek, nyomás, kötés) tudja felvenni a versenyt.¹⁶ A művészi, esztétikai szempontok kezdettől fogva fontos szerephez jutottak a nyomda tevékeny-

¹⁴ A mesterszedés „[s]zűkebb értelmezésben a magasabb rendű akcenciát jelenti, vagyis azt, amely már az iparművészet és grafikus művészet mezejéig járja. Tágabb értelemben azonban beléje tartozik a könyv- és újságszedésen túleső minden olyanféle alkalmi nyomtatványnak a szedése, amelynek különböző sikokban elosztott cím- és díszbetűk, keretek, vonalak, vignetták és egyéb díszek az alkotóelemei, s amelyeknél esetleg tarka színek alkalmazása is számba jöhet.” BIRÓ – KERTÉSZ – NOVÁK 1936. 309. (Mesterszedés címszó.)

¹⁵ KNER 1987. 101–117.

¹⁶ HAIMAN 1987. 262.

ségében, ami a cég arculati elemeinek (például embléma, levélpapír, boríték, vízjel, újévi üdvözlőlap, csomagolás), illetve a reklámcélból készült nyomtatványainak (például reklámbélyeg, plakát, könyvjelző) a megtervezésében is tetten érhető volt. A fejlesztések során nemcsak a nyomda alapterületét növelték, hanem rendszeresen korszerűsítettek a berendezéseket, bővítették és megújították a betűkészleteket, nyomdai díszeket. Igényesen kivitelezett betűmintakönyveiket, díszek mintatárát marketing célból megküldték megrendelőiknek. Magyarországon úttörő módon a betűk és díszek egy részét magyar művészekkel terveztették meg.¹⁷ A legnagyobb feltűnést a hazai piacon úttörőnek számító, az 1890-es években még betűöntődei anyagból szedett, az 1900-as évektől azonban már magyar festőművészek, illusztrátorok rajzaival díszített báli és egyéb meghívó blankettáikkal, illetve szintén a bálokon az asztali levelezésre használt, úgynevezett világpostai levelezőlapjaikkal keltették.

Kner Izidornak és fiának, Imrének úttörő szerepe volt a grafikai sokszorosításban rejlő lehetőségek kiaknázásában, a tervezőgrafika hazai megteremtésében és művészi rangra emelésében. Ennek fontos állomását jelentette a magyar festő- és rajzólművészek, tehetséges mesterszedők pályázatok, illetve közvetlen megbízások révén történő bevonása az illusztrálásba, grafikai és könyvtervezésbe. A nyomdatulajdonos a századfordulón nem volt elégedett az általa meghirdetett pályázatokra beérkezett munkák minőségével, ezért megkérte Lyka Károlyt, a *Művészet* szerkesztőjét, hogy népszerűsítse a kezdeményezést a Képzőművészeti, illetve az Iparművészeti Társulat és a művészek körében.¹⁸ Nem véletlenül esett Lykára a választás. Az elismert művészettörténész, művészeti író elsők között hívta fel a figyelmet a magyar grafika és könyvművészet hazai előmozdításának fontosságára.¹⁹ Lykának a pályázat lebonyolításával megbízott folyóirata a következő sorokkal számolt be a nyomda

¹⁷ A különféle mintagyűjteményekhez, illetve a magyar művészek, tehetséges mesterszedők által rajzolt betűkhöz, körzetekhez, könyvdíszekhez, záróvonalakhoz és cégjegyekhez: HAIMAN – LÉVAY 1982. 110–113., 123–143., 162. (Kozma Lajos), 144–152., 162. (Geiger Richárd), 153–156. (Horváth Jenő), 159., 160–162. (Gablik Antal, Aigner Antal, Greff Lajos, Kner Imre, Kner Albert). Alkalmanként az arculati elemek megtervezésére is pályázatot írtak ki. Példaként említhető: Pályázatok 1910.

¹⁸ Néhány példa: Festőművészek figyelmébe! [Keretes pályázati felhívás.]. *Pesti Hirlap*, 1904. március 13. 19.; Lejáró pályázatok 1904.; LÉVAY 1982. 6.58. (A Bibliográfiánál az egyes tételek számai mellett az oldalszámokat nem tüntetem fel.) A gyors pénzkereseti lehetőség ellenére festőművészeink ekkoriban még vonakodtak az alkalmazott grafikai megbízásoktól, mert ezeket „rangon aluli”, a képzőművészetten kívül eső feladatoknak tartották. Ezt fogalmazta meg nem kis kritikával Dömötör István, művészeti író az 1907. évi pályázat tanulságaira reflektálva: „Rejtély, hogy amikor nagy summa pénz hever a tálcán, sokan (épp azok, akik besöpörhetnek) kezüket sem mozdítják feléje. Az, ami kívül esik a »grand’ art«-on, még mindig másodosztályú valami.” DÖMÖTÖR 1907.; KNER 1987. 104.

¹⁹ FARKAS 2022. 13., 29. A hazai könyvillusztráció XIX. század végi fellendüléséről átfogóan: FARKAS 2022.

1907-es báli meghívórajzaira kiírt tervpályázat eredményéről: „Kner Izidor nyomdája a legjobbak és leggondosabbak közül való; a tulajdonos a rendes nyomdai munkákon kívül épp a díszes báli meghívók előállításával foglalkozik kiválóképpen. Haladva a korrallal, azon volt, hogy lehetőleg tervelő [értsd tervező] művészekről szerezze be a szükséges terveket, de ez mindeddig temérdek bajlódással járt. Másrészt a külföldi műintézetek potom áron ajánlgatták neki a kész kliséket, Kner azonban súlyt helyezve arra, hogy *munkája minden ízében magyar legyen*, ezeknek az ajánlatoknak mellőzésével *lapunk révén a magyar művészeket kérte fel*, hogy munkáikat rendelkezésére bocsássák. Félretéve minden anyagi szempontot, akkora pályadíjakat ajánlott fel, amilyenekre nincs példa a külföldön sem. Őszinte elismeréssel kell adoznunk a gyomai nyomdaintézetnek, hogy ily lelkes cselekedetre határozta magát.”²⁰

Az ambiciózus gyomai cégtulajdonos, aki a díjnyertes munkák mellett a legsikerültebb pályarajzokat is megvásárolta, 1909-ben már ötezer koronás pályázatot hirdetett meg, és arról számolt be, hogy „művészgardát foglalkoztatnak” nyomtatványaik tervezésénél. A festőművészettel fiatal kora óta kacérkodó Kner Izidornak a magyar művészek által rajzolt nyomtatványaival – jól megfontolt üzleti érdekein túl – az volt a távlati célja, hogy hozzájáruljon a közízlés, a magyar kultúra és nyomdászat színvonalának fejlesztéséhez, elősegítse a hazai grafikai tervezés művészi rangra emelkedését.²¹

Knerék nem csupán pályázatokkal és közvetlen megbízásokkal biztosítottak bemutatkozási lehetőséget a magyar rajzoló- és képzőművészeknek, tehetséges mesterszedőknek, hanem 1900-tól egy saját kiadású, ingyenesen terjesztett időszak kiadvánnyal, a *Röpke Lapok*kal is reklámozták a közreműködésükkel készült művészi kivitelű meghívómintákat és egyéb grafikai munkákat.²² A marketingtevékenységhez tartozott az is, hogy igényesen kivitelezett betűmintakönyveik, különféle mintatárai és az előbb említett *Röpke Lapok* mellett kereskedelmi forgalomba nem hozott

²⁰ Báli meghívó 1907. (Kiemelés tőlem: F. J. A.) A pályadíj ekkor 1000 korona volt, és több mint háromszáz jelígyes pályamű érkezett a felhívásra.

²¹ LÉVAY 1982. 2.44., 6.63.; HAIMAN 1979. 7–14.; HAIMAN 1982. 35.

²² *Röpke Lapok* 1900–1932.; LÉVAY 1982. 178–188. Itt adták közre többek között újabb báli és egyéb meghívó mintagyűjteményüket. A meghívók és báli nyomtatványok mellett oklevél űrminták, bizonyítványok, étlapok, borosüvegcímkék, naptárak, részvények tervezését és kiadását is vállalták. A művészi nyomtatványok készítése során számos magyar mesterszedő-rajzolóval, grafikus- és festőművésszel dolgoztak együtt. A cég fennállása alatt – Kner Imre, Albert és Haiman György mellett – többek között Aigner Antal, Basch Árpád, Bér Dezső, Csabai Ékes Lajos, Dankó Ödön, Divéky József, Fiora Margit, Földes Imre, Gablik Antal, Garay Ákos, Geiger Richárd, Goró Lajos, Greff Lajos, Horváth Jenő, Homicskó Athanáz, Karlai Mór, Kolozsváry Sándor, Kónya Sándor, Kozma Lajos, Kozma Zsuzsa, Major Henrik, Mata János, Muhits Sándor, Mühlbeck Károly, Örkényi István, Santho Imre, Vadász Miklós, Végh Gusztáv és Vértes Marcell készített rajzokat, grafikai és tipográfiai terveket részükre. Vö. HAIMAN – LÉVAY 1982.

(illetve forgalomba hozott, de raktáron maradt) kiadványaikat is megküldték tiszteletpéldányként állandó megrendelőiknek és lehetséges üzletfeleiknek. A cég fennállásának harmincadik évfordulójára kiadott, Kner Imre által írt és tervezett *Könyv a könyvről* (1912) című igényes kiállítású, a szecessziós könyvművészet szép példajaként említhető jubileumi kötetükből – más propaganda céllal megjelentetett kiadványukhoz hasonlóan – tízezer példányt készítettek és küldtek szét.²³

A szakma hamar felfigyelt a nyomda kifogástalan minőségű és nem egyszer luxus-számba menő nyomtatványaira: azok az 1890-es évektől rendszeresen szerepeltek a hazai nyomdászati szaklapok műmellékleteiben (például *Magyar Nyomdászok Évkönyve*, *Magyar Nyomdászat*, *Grafikai Szemle*). 1911-ben Janovits Ferenc, a *Magyar Nyomdászat* szerkesztője a következőt írta a részükre bírálat céljából megküldött munkákról: „Kner Izidor gyomai nyomdájának termékeit ismerik szerte az országban. Csodálatraméltó fanatizmust tükröztet vissza ennek a nyomdának majdnem minden újabb nyomtatványkollekciója. Azért mertünk fanatizmust írni, mert ezt a szigorúan a Szép jegyében kitűzött cél felé való törekvést, kitartást és fáradhatatlanságot, az előhaladás érdekében hozott szinte buja áldozatokat nem tudjuk másnak nevezni, mint fanatizmusnak. Mintha csak az a vágy égne Kner Izidor lelkében, hogy Gyomát, a békésmegyei kis falut Magyarország Lipcséjévé tegye... Ha ezek után kellene ítélnünk a gyomai nyomda nagyságáról, akkor egy nagy-nagy nyomdát kellene képzelnünk, mert ilyen luxust nem minden üzlet engedhet magának.”²⁴

A nyomdai műintézet magas művészi színvonalú termékei idővel külföldön is elismerésben részesültek, amit az is bizonyít, hogy rendszeresen meghívást kaptak a különféle nemzetközi kiállításokra és a világ legnívósabb szaklapjai méltatták a cég tevékenységét. Az egyik legnagyobb korai elismerést az jelentette, hogy az 1914-es nagyszabású lipcsei könyvpiari és grafikai világkiállításon (Weltausstellung für Buchgewerbe und Graphik: BUGRA) báli meghívóikkal aranyérmeket nyertek.²⁵

„A könyvcsinálás a teteje a nyomdászatnak...”²⁶

A művészi igényű színes nyomtatványok tervezése és készítése során szerzett tapasztalatok és elért eredmények, sikerek, majd a háború alatt megváltozott, a báli meg-

²³ KNER 1912.; LÉVAY 1982. 1.216; KNER 1987. 112., 136., 184.; HAIMAN 1987. 261–264.; ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007. 27–33.; CZÉGÉ 2021.

²⁴ JANOVITS 1911.

²⁵ ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007. 48.; KNER 1987. 111.

²⁶ Kner Imre levele Szabó Lőrincnek, 1923. január 10. In: SZÁNTÓ 1969. 95.

hívók iránti igény visszaszorulását is eredményező nyomtatványigények egyaránt közrejátszottak abban, hogy a cég a korábbinál nagyobb figyelmet kezdett fordítani könyvkiadói profilja fejlesztésére, és könyveinek tervezésébe az alkalmi és kereskedelmi nyomtatványokhoz hasonlóan művészeket is bevont. Ugyan a nyomda alapítása óta foglalkoztak könyvek nyomtatásával és megjelentetésével (saját könyveiket eleinte nem hozták kereskedelmi forgalomba), a tízes évek utolsó harmadára, a húszas évek elejére esett a könyvművészeti és irodalmi szempontból egyaránt mintaszerű kiadványaik tervszerű kiadása. A magyar kiadók ritkán keresték meg a nyomdát olyan színvonalas bérmunkákkal, amelyek művészi és szakmai kihívást jelentettek volna. Ezért úgy döntöttek Knerék, hogy „inkább majd magunk adunk ki, s megmutatjuk, hogy kell és lehet szép magyar könyveket csinálni.”²⁷

Kner Imre mesterszedőként, tipográfusként már bizonyította tehetségét és szakértelmét, amikor 1916-ban nekilátott a könyvkiadás újjászervezésének.²⁸ A cégalapító fiának akart kedvezni azzal, hogy rábízta a könyvkiadói részleg újjászervezését, vezetését és a program kidolgozását. Kner Erzsébet visszaemlékezései szerint apjának feltehetően büntudata volt amiatt, hogy Imrének meg kellett szakítania tanulmányait. Ez is közrejátszott abban, hogy a cégvezető maximálisan támogatta fia könyvművészeti kísérleteit és „minden könyvet meghozatott neki külföldről, amire szíve vágyott.”²⁹

Kner Imre kiadói terveinek homlokterében a hazai tipográfia megújítása, „a modern, művészi magyar könyv megteremtése” állt.³⁰ Nemzetközi példák lebegtek a szeme előtt, amelyek a nyomda könyvművészeti tevékenysége szempontjából fontos mintául szolgáltak.³¹ A Kner-könyvek tipográfiája már a tízes évek elejétől letisztult, egyszerűbbé vált, a német betűöntődékből származó historizáló, majd szecessziós nyomdai díszek fokozatos eltűnésével nagyobb hangsúlyt kapott a betű,

²⁷ Kner Imre levele Szabó Lőrincnek, 1923. január 10. In: SZÁNTÓ 1969. 95.

²⁸ Kner Imre 12-13 éves korától kezdve vett részt a nyomda kiadványainak szedésében, nyomtatásában és tervezésében. Néhány korai példa: LÉVAY 1982. 1.96., 1.128, 1.136., 1.145., 1.158–1.163.

²⁹ KNER 1990. 15.; ERDÉSZ 2023b 644–645. Kner Imre könyvgyűjtőként is nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a régi szakkönyveket megismerje, más nyomdák és kiadók betűmintakönyveit, könyvművészeti értéket képviselő, köztük amatőr és magánkiadványait több ezer kötetes könyvtára számára megszerezze. Vö. Kner Imre levele Fülep Lajosnak, 1942. április 3. In: SZÁNTÓ 1969. 286.; FARKAS 2014.; BÁNFI 2018.

³⁰ KIRÁLY 1921b. 1763. Idézi: ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007. 66.

³¹ Az Angliából induló és a művészi kézművességet felélesztő Arts and Crafts (Művészetek és Kézművesség) mozgalom egyik legfontosabb képviselőjének, a Kelmscott nyomdát megalapító William Morrisnak a középkori kódexekből ihletet merítő könyvtervező munkássága, majd a mozgalom törekvéseit más irányba folytató német és amerikai nyomdai-kiadói alkotóműhelyek komoly inspirációt jelentettek Kner Imre számára. Kner Imre levele Szabó Lőrincnek, 1933. március 27. In: SZÁNTÓ 1969. 178.; HAIMAN 1972. 13–14.; HAIMAN 1982. 15., 48–49. Vö. a 6. jegyzettel.

a szedett szöveg, a rajzolt dísz és az illusztráció. Egyre több tisztán betűből, a nyomda egyik meghatározó betűtípusává váló lipcsei Egyetemi antikvából szedett könyv látott napvilágot saját tervezésű borítóval.³² A borítókat, illusztrációkat és könyvdíszeket ezúttal is magyar képzőművészek, grafikusok, karikaturisták, újságrajzolók készítették, többek között Bánffy Miklós, Berény Róbert, Bér Dezső, Divéky József, Garay Ákos, Geiger Richárd, Lesznai Anna, Kozma Lajos, Mühlbeck Károly, Örkényi István és Vadász Miklós. Közülük többen már korábban is kaptak megbízást a nyomdától.³³

Kner Imrének azonban nem csupán művész alkotótársakra, hanem egy szellemi közege is szüksége volt, amelyet a tízes években az írókból, filozófusokból és művészeti kritikusokból álló Vasárnapi Körben talált meg. A kiadványok egy része a kör tagjainak, így például Balázs Bélának, Lesznai Annának és Lukács Györgynek biztosított publikációs lehetőséget. Mellettük a *Nyugat* első nemzedéke íróinak, költőinek (például Kosztolányi Dezső, Babits Mihály és Karinthy Frigyes) és a világirodalom klasszikusainak, népszerű szerzőinek kisebb terjedelmű prózai munkáiból is közreadtak köteteket. 1916–1918-ban, a nehéz háborús viszonyok ellenére már jó néhány, a maga korában tartalmi és formai szempontból egyaránt úttörő kiadvány jelent meg.³⁴ A Kner-könyvek valódi megújulása a korszak két kiemelkedő, technikai téren is járatos grafikusával való együttműködéssel vette kezdetét. A Divéky József³⁵

³² A műhely „... ekkor már a nagy körültekintéssel beszerzett lipcsei Universitáts-Antiquát... használja, ezt a markáns, de tárgyilagosan egyszerű betűt, amely »sorsdöntőnek bizonyult a nyomda egész későbbi stílusára.«” HAIMAN 1979. 19.

³³ Vö. LÉVAY 1982.

³⁴ A magyar és külföldi szerzők novelláit tartalmazó ikerkiadványuk és Byron *Mazepája* – Divéky József címlapjának és illusztrációinak, valamint Kner Imre tipográfiájának köszönhetően – a korszak legszebb magyar könyvei közé sorolhatók. Ezekkel a kiadványokkal a cég az igényesen kivitelezett, de megfizethető tömegkönyvek piacát kívánta megteremteni. Balázs Béla Kozma Lajos grafikáival díszített művei közül érdemes kiemelni a *Hét mesét*, amely a grafikus tizenegy könyvdíszével, hét iniciáléjával és nyomdajegyével jelent meg bordázott és velin papíron, fűzve, illetve félvászon kötésben. 1918-ban Knerék az egyik legszebb kiállítású könyvüként hirdették a kötetet, amelynek a szerző aláírásával ellátott példányát árulták a legdrágábban, tizenkét koronáért. A fegyelmezett felépítésű, geometrikus és ornamentális elemeket egyaránt ötvöző címlapokkal szemben Balázs Béla *Testvérország* című színesen nyomott mesekönyvének dekoratív és játékos megoldásai már a jellegzetes „Kozma-barokk” grafikákat vetítik előre. BALÁZS 1917.; BÁLINT 1917.; BYRON 1917.; BALÁZS [1918.]; BALÁZS 1918.; *Almanach* 1918.; MNL BéVmL XI.9.c. 33. 24. Kner Imre levele Reiter Lászlónak, 1929. április 1.

³⁵ Divéky József (1887–1951), aki gyerekkorától kezdve évtizedeken át külföldön élt és alkotott, a legismertebb magyar grafikusművészek közé tartozott. A tipográfia, alkalmazott és képgrafika számos technikájában és műfajában járatos volt. Kner Imre 1914-ben ismerte meg Divékyt, aki ex librist tervezett részére, majd később a Kner- és Tevan-kiadványokhoz borítót és illusztrációkat rajzolt. KNER 1921.

és Kozma Lajos borító- és címlaprajzaival, könyvdíszzeivel, illusztrációival és kötés-terveivel megjelent, illetve a Kner Imre által tervezett könyveknek, mint Haiman György írja, már „[e]gyéni arculatuk van, tudatos kiadói és művészi szándékokat tükröznek.”³⁶

Kozma Lajos³⁷ és Kner Imre közös könyvművészeti kísérletei a Kner-műhely által megindított tipográfiai reform barokk szakaszának kiadványaiban teljesedtek ki. A könyvtervezésben és a tipográfiában a gépesített tömegtermelésre való áttéréssel megszakadt a tradíció, a korábbi kézműves ismeretek, hagyományok feledésbe merültek, „az intim hatások, a nemes ipari munka, az anyag iránt érzett áhítat, a mesterség tisztességes komolysága elveszett”. Ezt szerette volna helyreállítani és feléleszteni Kner Imre: „Hitünk az, hogy a modern, géppel készített tömegkönyvnek is meg lehet találni igazi művészi megoldási módját s összekapcsolni azt a könyv leg-
szébb korainak nemes tradíciójával...”³⁸

Művészi felfogásuk és a technikai szempontok alapján a fametszetes barokk könyvek bizonyultak a legalkalmasabbnak arra, hogy azokból ihletet merítsenek és felépítésüket összeegyeztessék a modern kor tipográfiai követelményeivel. Kner Imre és Kozma Lajos azon kísérletezett 1918-ban, „hogy a régi magyar könyvdísz tradíciót miként lehetne a fametszet újraélesztésével feltámasztani.”³⁹ A gyomai könyvtervező így emlékezett vissza a grafikus barátjával együtt töltött termékeny alkotói időszakra, amely a cég kiadói irányvonalában és a magyar könyvművészet történetében is új korszak kezdetét jelentette: „Későbbi tipográfiai törekvéseink alapját akkor vetettük meg, amikor e sorok írója az 1918. esztendő augusztus hónapját Kozma Lajossal együtt töltötte Selmezbányán... Első tervünk az volt, hogy egy kísérlet alapján megállapítjuk, mennyire lehet a barokk kor tipográfiai hagyományait a mai szedéstechnikával összeegyeztetni. Elhatároztuk egy kiadói Almanach kiadását, amelynek címlapjait és naptári részét a közösen megállapított elvek alapján fogjuk megoldani. A naptároldalak vázlatát együtt készítettük el, s e sorok írója a selmezbányai Joerges-nyomdában szedett ki egy naptároldalt, amelynek vonalkeretében kihagyta a fametszetben kivitelezendő fejléc helyét. Megállapítottuk, hogy a stílusos tipográfiai illusztráció és könyvdísz kivitele csak olyan technikával történhet, amely

³⁶ HAIMAN 1979. 23. Divéky és Kozma nyomdászati jártasságához: HAIMAN 1979. 20, 23.

³⁷ Az építész, bútortervező Kozma Lajos (1884–1948) 1905-től készített kisebb grafikai munkákat (pl. ex libris, fejléc, címlap, iniciálé, embléma), majd a grafika csaknem mindegyik műfajában születtek jelentős alkotásai. Grafikus munkássága Kner Imrével közös könyvművészeti kísérleteinek köszönhetően vált széles körben ismertté. A harmincas évektől a Floris cég részére készített csomagolásterveivel aratott sikereket. KOÓS 1975. 15–83.

³⁸ *Almanach* 1918. 16.

³⁹ MNL BéVml XI.9.c. 33. 24. Kner Imre levele Reiter Lászlónak, 1929. április 1.

sem a nyomtatás, sem a papiros, sem a festék tekintetében nem igényel más eljárást, mint a szöveg, s amelynek részletformáit éppen úgy a véső alakítja ki, mint a betűt. Ezeknek a követelményeknek pedig csak a fametszet felel meg. A kiszedett naptárol-dal levonására ráhelyezett áttetsző vázlatpapirosra azután Kozma Lajos puha írónnal elkészítette a tizenkét naptárfejléc vázlatait. Selmezbányáról visszatérőben e sorok írója felkereste a Körner és Laufer céget Budapesten. Körner Jenő, az egyik cégtárs, akkor katonai szolgálatot teljesített, Laufer József azonban, aki akkor fametszői munka híján mással foglalkozott, örömmel vállalta a kísérletet. Kozma Lajos vázlat-ai alapján így készültek el az 1919. évre szóló Kner Almanachnak a szedésbe illesztett naptárfejlécei, a füzet fába metszett s fáról cinkre átvitt és maratott külső cím-lapja és belső címlapjai. Ez a könyv adta számunkra bizonyosságát annak, hogy helyes úton járunk és ezen az úton eljuthatunk az elgondolt eredményekhez.⁴⁰

Az 1918 karácsonyán megjelent, Kner Imre által szedett, tördelt és nyomtatott *Almanach*ban öltöttek testet az előző hónapok tipográfiai és grafikai kísérletei. A kiadónak az volt a célja a német Insel Kiadó almanachjának mintájára megindított és ingyenesen terjesztett kiadvánnyal – melyet az eredeti tervek szerint évente akartak kiadni –, hogy minél „közvetlenebb és szorosabb érintkezést” alakítsanak ki az olvasókkal és nagyobb nyilvánosságot szerezzenek a vállalat kiadói törekvéseinek, kiadványainak.⁴¹

Knerék azonban több mint egy évig nem tudták folytatni a megkezdett kísérleteket, megvalósítani művészi elgondolásaikat és kiadói terveiket. A román megszállás és az elcsatolt területeken maradt kintlévőségek behajthatatlansága miatt a nyomda hónapokig tevékenysége szüneteltetésére kényszerült. A rekvirálás miatt a cégnek termelőeszközei egy jelentős részét és teljes tipográfiai díszítőanyagát is pótolnia kellett, így csak 1920 nyarán tudták újrakezdeni a munkát. Kner Imrének módosítania kellett kiadói programja egyik lényeges elemét. Az első almanachban még amellett érvelt, hogy „igazi hivatásunk nem drága, kis példányszámú luxuskiadások kiadása, hanem az, hogy a közepes árú, nagy példányszámú, széles rétegekbe jutó könyvet, amely csak így teljesítheti a könyv igazi hivatását, magának a mesterségnek nemes eszközeivel, a technika természetes és becsületos lehetőségeivel széppé, művészivé tegyük.”⁴² A cégnek azonban a könyvpiac összezsugorodása miatt le kellett

⁴⁰ KNER 1941. 11.

⁴¹ *Almanach* 1918. Második és egyben utolsó, igényesen kiállított évkönyvük, amely 1921-ben jelent meg, Király György, Kozma Lajos és Kner Imre egy-egy írását is tartalmazta. Míg Király és Kozma a könyvkészítés irodalmi és művészi vonatkozásairól fejtette ki gondolatait, addig Kner Imre az eddig elért eredményeket és a jövőbeli terveket összegezve ismertette a vállalat kiadói törekvéseit. Mindkét évkönyv végéhez könyvjegyzéket is mellékeltek. *Almanach* 1921.

⁴² *Almanach* 1918. 16.

mondania a művészi igényű tömegkönyvek megjelentetéséről. A megnövekedett anyag- és előállítási költségek azt eredményezték, hogy a nagy műgonddal és technikai szakértelemmel készült Kner-kiadványok árai is fokozatosan emelkedtek, és alacsonyabb példányszámban jelentek meg. A könyvművészeti mintaszerű könyvekkel ezúttal már a könyvvásárlók és könyvgyűjtők jelentősen szűkebb körét voltak kénytelenek megcélozni, azokét, akik nagyobb anyagi áldozatot tudtak hozni a szép könyvért. Ez a stratégia teljesen ellentétes volt Kner Imre elveivel és szakmai célkitűzéseivel. A drága, kevesek számára hozzáférhető luxuskönyvek kiadásának gyakorlatát még 1921 elején is kritikával illette Király György (1887–1922) irodalomtörténésznek írt levelében: „...a mi mesterségünknek éppen a sokszorosítás és ezzel a népszerűsítés a lényege és a hivatása... Ennekem mindig az volt az ideálom, nemes tipográfiát, tipográfiai művészetet adni mindenkinek, hozzáférhető árban.”⁴³

A kísérleteket Kner Imre a vállalat kiadói programjában is érvényre akarta juttatni. Még a nyomda leállása előtt eltervezte, hogy olyan könyvsorozatokat indít el, amelyek révén nemcsak a XVI–XVIII. századi magyar tipográfia, hanem a magyar irodalom múltbeli értékei is megelevenednek. 1919. február 26-án kelt levelében válaszolt kiadói elképzeléseit az irodalmi koncepció kidolgozására felkért Király Györgynek: „Feltétlenül szükség lenne arra, hogy a régi magyar irodalommal való kapcsolatot az olvasóközönség széles rétegeiben újra megteremtsük, és olyan elvonné és szorossá tegyük, mint amilyen az például a németeknél... Azt hiszem tehát, hogy nagyon nagy fontosságú volna egy olyan gyűjteményes vállalat kiadása, amely a magyar klasszikusokat újra közel hozná az olvasóhoz.”⁴⁴

Kner Imre ismét Kozma Lajossal látott neki a könyvek tipográfiájának és díszítésének megtervezéséhez, amihez az Egyetemi Könyvtárban található régi magyar könyvek nyújtottak inspirációt: „... eleve a meztelen, egyszerű szedésre és nyomásra szorítkoztunk. A rafinált sokszorosító eljárások kizárásával, csupán a fametszést és az acélba vésett, öntött betű technikáját véve segítségül alkotta meg Kozma Lajos azt a sok új iniciálét, fametszetes, tipográfiai ornamént, melyek új kiadványaink díszreit alkotják.”⁴⁵ Kozma díszzeinek – Knerék megfogalmazásában – „egyrészt a népművészet, másrészt a Rákóczi-barokk, a barokkstilnek gyönyörű, nemes, népies elemek-

⁴³ Kner Imre levele Király Györgynek, 1921. január 17. In: SZÁNTÓ 1969. 57. Király a gyomai könyvtervezővel ellentétben nagyra becsülte a német bibliofil kiadványokat, és levelezésük során többször kiállt a Kner Imre által kritizált luxuskiadások létjogosultsága mellett. Király György levele Kner Imrének, 1921. január 9. In: SZÁNTÓ 1969. 53.

⁴⁴ Idézi: HAIMAN 1972. 25–26.

⁴⁵ Kner Imre: Társadalmi és egyéni kultúra. A könyvkiadás feladatairól. In: *Almanach* 1921. 93. Vö. MNL BéVml XI.9.c. 33. 24–25. Kner Imre levele Reiter Lászlónak, 1929. április 1.; PAPP 1981. 38.

ben gazdag magyar hajtása” volt a forrása.⁴⁶ Gazdagon díszített oszlopok, kapuk, bútorok, voluták, kartusok, zsinór- és szalagmotívumok, stilizált állat- és növénymotívumok alkották az aprólékosan kimunkált fametszetes díszítményeket és illusztrációkat. A régi könyvek szedéstechnikájából a szűkebb szokásokat vették át. A tömör szedés mellett a címek elrendezésével, a soregyennel és a nemes margóarányokkal újították fel a régi hagyományokat.⁴⁷ A címlapokat gyakran piros és fekete színben nyomtatták, az egész és félbőr kötések tábláit és gerinceit pedig Kozma tervezte aranyozó bélyegzőkkel díszítették. A sorozatok szerkesztésével és sajtó alá rendezésével megbízott Király György számára a példát neves német kiadóvállalatok, így például az Insel *Insel-Bücherei* és a Georg Müller *Perlen älterer romanischer Prosa* sorozatai jelentették.⁴⁸

A Kozmával és Királlyal közös műhelymunka eredményeként 1920–1922-ben születtek meg azok a magyar és világirodalom klasszikus értékeit bemutató könyvsorozatok, amelyek irodalomtörténeti jelentőségük mellett a modern magyar könyvművészet szempontjából is korszakalkotó jelentőségűek lettek. 1920 karácsonyán látott napvilágot *A régi magyar próza gyöngyei* című sorozat három gyönyörű kis kötete, amelyek Laczkó Géza *Nyugatbeli* recenziója nyomán *Három csepke könyvek* néven váltak ismertté.⁴⁹ Király György a XVI–XVII. századi magyar prózairodalom feledésbe merült meséiből, históriáiból és fabuláiból válogatott, amelyeket Kozma Lajos körzetei, könyvdíszei és egész oldalas grafikái díszítettek. A hatszázhusz számozott példányban és velin papíron napvilágot látott kis könyvekből többféle kiadásváltozat készült, így a bibliofil gyűjtőkről sem feledkeztek meg. Az első hatvanöt példány pergamen, illetve aranyozott egész bőrkötésben (hatszáz korona), az első háromszáz kötet pedig négy, Kner Albert és Erzsébet által saját kezűleg színezett fametszettel jelent meg. Az egyszerűbb, márványozott papírborítású könyvek 1921 végén 360, 200 és 100 koronába kerültek.⁵⁰

1921–1922-ben jelent meg a kiadóvállalat két legjelentősebb vállalkozása, a *Kner-Klasszikusok* tizenkét és a *Monumenta Literarum* huszonnégy kötetes sorozata. A harminchat kötetnek Kozma illusztrációi, díszjeinek újabb sorozata és az Egyetemi

⁴⁶ *A Kner-kiadványok...* című kis alakú szórólap.

⁴⁷ HAIMAN 1972. 24., 30.

⁴⁸ Király György levelei Kner Imrénék (1919. február 28., március 6., 1920. augusztus 30.) In: SZÁNTÓ 1969. 39–48.; Jegyzetek. In: SZÁNTÓ 1969. 390–391.; *Almanach* 1918. 63–64.

⁴⁹ LACZKÓ 1921.; KIRÁLY 1920a.; KIRÁLY 1920b.; KIRÁLY 1920c.

⁵⁰ Könyvek jegyzéke. In: *Almanach* 1921. 4. 1921-ben a nyomda magánkiadásban közreadta a „Három csepke könyvek” kiegészítését negyven példányban, velin papíron. Király György halálának huszadik évfordulójára, 1942-ben újra kiadták a köteteket ezer-ezer példányban. Kner Albert Kozma legelső körzetelemeiből mintás papírborítót és tokot tervezett a kötetek egy részéhez. KIRÁLY 1921a.; KIRÁLY 1942a.; KIRÁLY 1942b.; KIRÁLY 1942c.

antikva betűtípus adott egységes és egyéni karaktert.⁵¹ A *Kner-Klasszikusok – A magyar költészet remekei Balassitól Tompáig* könnyen kézbe vehető kötetei háromszáz esztendő magyar irodalmának kimagasló alkotásaiból adtak válogatást a régi magyar tipográfia 1860-as évekig terjedő művészi fejlődését követve nyomon. Király György a modern szövegkritika szempontjainak figyelembevételével közölte a szövegeket, amelyekhez utószót, illetve az első két kötethez szómagyarázatot is csatolt. A tartalom teljes összhangban volt a könyvek kiállításával, Kner Imre tipográfiájával és Kozma Lajos fába metszett grafikáival (címlapvignetta, iniciálék, fejlécek, záródíszek). A Kner–Kozma alkotópáros a megfelelő papír kiválasztásától a kötés megtervezéséig minden apró részletre ügyelt: „A Kner-Klasszikusok külön e célra készült, famentes antiqua papiroson vannak nyomtatva. A papiroson színe és struktúrája a régi nemes papirosok meleg tónusát, anyagszerű struktúráját követi. A könyvek alakja a régen annyira kedvelt, kellemes, könnyed tizenkettedrét. A közös formátumon és papiroson kívül összeköti a tizenkét kötetet a közös betű, a tiszta, értelmes, világos antiqua-típus, azonban minden kötetnek más a tipográfiai megoldása. A térelosztás, a szöveg tagolása, a címek, oldalszámok elhelyezése, a címlap megoldása mindig annak a kornak a szelleméhez alkalmazkodik, amelynek termékeit az illető kötet tartalmazza.”⁵² A sorozatból többféle kiadásváltozat készült: kilencszáz fűzött kötet színes bordázott papírborítóval és kétszázötven színes félvászon kötésű példány. Utóbbiakat kötetenként is meg lehetett vásárolni. A teljes sorozatból készült még ötven példány félbőr kötésben Kozma tervezte aranyozóbélyegzőkkel. Ezek a kötetek nem kerültek kereskedelmi forgalomba, kizárólag a kiadótól lehetett őket megrendelni. Az áruk pedig a fűzött sorozat háromszorosa volt.⁵³

A következő reprezentatív sorozat, a *Monumenta Literarum – A világirodalom kisebb remekművei* I–II. a világirodalom klasszikus alkotásait gyűjtötte egybe új, többek között Szabó Lőrinc, Laczkó Géza, Tóth Árpád és Király György fordításban. (A két részletben megjelenő és huszonnégy kötetből álló sorozatban Gyergyai Albert, Zrinyi Miklós és Vörösmarty Mihály egy-egy műve is szerepelt.) Bár a különböző századok kiemelkedő alkotásait bemutató füzetek tipográfiai elrendezése az adott kor stílusát követve itt is eltérő volt, a nagy negyedréti formátum (21×29 cm), az erős, famentes papír, a betűtípus és Kozma díszítőkészlete egységes karaktert adott a sorozatnak. A Klasszikusokhoz hasonlóan a kötetek egy részének belső címlapját fekete-piros színben nyomtatták.

⁵¹ *Kner-Klasszikusok* 1921.; *Monumenta* 1921–1922.

⁵² Könyvek jegyzéke. In: *Almanach* 1921. 8.

⁵³ *Almanach* 1921. 9–10. A félbőr köteteket a luxusadó is terhelte. 1920. évi XVI. tc., 5. §. 4. és 7. pont.

Kner Imre úgy gondolhatta, hogy a klasszikus világirodalmi munkák iránt kisebb az érdeklődés, ezért ezt a sorozatot az előzőhöz képest már csaknem feleannyi, azaz hatszázhatvan példányban jelentette meg. A megnövekedett előállítási költségek és a *Kner-Klasszikusok* vártnál jóval kisebb kelendősége is hozzájárult a példányszám jelentős csökkenéséhez és a második sorozat füzeteinek áremelkedéséhez.⁵⁴ A kötetekből ezúttal is több kiadásváltozat készült. Az első és második teljes sorozatból egyaránt megjelent száz–száz példány dekoratív félvászon mappában és hatvan-hatvan számozott példány valódi kézzel merített, ullersdorfi papíron, aranyozott félbőr mappában. Utóbbit, csak a kiadótól lehetett megrendelni.

A *Három csepeke könyvek*, a *Kner-Klasszikusok* és a *Monumenta Literarum* sorozat köteteiből nagyon kevés példányt tudtak eladni. A vállalkozások mind irodalmi, mind pedig könyvművészeti szempontból gyakorlatilag visszhangtalanok maradtak és komoly pénzügyi veszteséget okoztak a cégnek, amit a gyomai műhely kiadói programjának vezetője egyenesen „balsikerként”, kudarcként jellemezett. Ezért úgy döntött, hogy egy időre felhagy a komolyabb kiadói tervekkel. Kner Imre abban bízott, hogy a viszonyok javulásával ismét folytathatja a számára oly fontos, programszerű kiadói tevékenységet.⁵⁵ A gazdasági, politikai és társadalmi folyamatok kedvezőtlen alakulása azonban meggátolta ebben a szándékában: „Én is afféle félbe maradt kiadó vagyok, akinek megvoltak a maga szándékai és programja, s beleköppött a tényérjába az úgynevezett világtörténelem” – fogalmazott keserűen Szabó Lőrincnek írott levelében 1930-ban.⁵⁶

A kiadói kudarc azonban nem jelentette azt, hogy időről időre – Kner Imre megfogalmazásában mintegy „életjelként”,⁵⁷ hogy ne feledkezzenek meg róluk a könyvkereskedők, törzsvásárlók és könyvbarátok – ne hagyta volna el a műhelyt egy-egy irodalom- és művészettörténeti szempontból jelentős kötet, kisebb sorozat, könyvművészeti műremek, köztük magánszemélyek megrendelésére vagy saját, illetve barátok részre készült reprezentatív magánkiadvány, ajándékkönyv, német kifejezéssel

⁵⁴ Könyvek jegyzéke. In: *Almanach* 1921. 12–19.

⁵⁵ „Mint tudja, a könyvkiadás helyzete egyenesen kétségbeejtő. A karácsonyi könyvpiac összforgalma nem tett ki annyit kiadványaimból, mint amennyit a múlt évben írói honoráriumokra kifizettem, s a sok befektetett papiros és munka hever. További tőkét elvonni nincs már módomban, és így fel kell hagynom a kísérletezéssel, s addig, amíg gyökeres javulás nem áll be a viszonyokban, le kell mondanom arról, hogy kiadó legyek... csak egy út van előttem: ki kell adnom évente néhány kis könyvet... előkelő kivitelben, kis példányszámban...” – írta Kner Imre levelében Szabó Lőrincnek, 1923. január 4-én. In: SZÁNTÓ 1969. 87–88. Vö. Kner Imre levele Gellért Oszkárnak (1922. május 10.), Szabó Lőrincnek (1923. január 3., 10.), Elek Artúrnak (1926. december 16.). In: SZÁNTÓ 1969. 83., 86., 94–96., 114.

⁵⁶ Kner Imre levele Szabó Lőrincnek, 1930. június 22. In: SZÁNTÓ 1969. 134.

⁵⁷ Kner Imre levele Elek Artúrnak, 1926. december 16. In: SZÁNTÓ 1969. 114.

Privatdruck. A kereskedelmi forgalomba hozott kiadványokból gyakran többféle kiadásváltozat készült: a rendes kötetek mellett számozott, amatőr-bibliofil példányok is készültek. A köteteket továbbra is felhasználták marketing célra, ajándék gyanánt megküldték azokat megrendelőiknek. A kiadóvállalat ugyanakkor bérnymtatást is vállalt: más, többnyire igényes kivitelű munkát megjelentetni szándékozó kiadók, egyesületek megbízásából (például Amicus, Magyar Bibliophil Társaság, Pantheon, Káldor, Magyar Bibliofilek Szövetsége, Officina, Exodus) is tervezett és nyomtatott több szép kötetet.⁵⁸

A húszas évek eleji barokk tipográfiai kísérletek jegyében egészen 1925-ig néhány könyvművészeti is jelentős kiadvány került ki a nyomdából. Fontos megemlíteni két, a *Kner Klasszikusok* és a *Monumenta Literarum* szerkesztésével és megjelenésével egy időben készült kötetet, a Sacelláry Pál kiadásában napvilágot látott *Zsuzsa Bergengóciában* című mesekönyvet és az Amicus Kiadó régi magyar népballadákat tartalmazó kiadványát. Kozma Lajos rajzai és tervei nyomán Kner Imre hasonló szedésű és gazdagon díszített fametszetes címlapot tervezett az említett könyveknek.⁵⁹ Szintén Kozma díszeivel és Kner Imre tervei szerint látott napvilágot 1924-ben a Lantos kiadásában megjelenő *Magyar Bibliofil Szemle* című folyóirat első évfolyama.⁶⁰

A Kozmával közös tipográfiai és könyvművészeti reform egyik nagy eredménye az lett, hogy a műhely a tervező rajzai alapján jellegzetes stílusú, egységes művészi elgondolás szerint megalkotott, betűk mintájára variálható, tehát szedhető, vagyis sokszorosításra alkalmas, acélba vésett körzetekből, más néven nyomdai cifrákból, illetve fametszetes fejlecekből, záródíszekből, iniciálékból és vignettákból álló gazdag nyomdai díszítőanyag készletet hozott létre, ami európai viszonylatban is egyedülálló volt. A körzeteknél az alapmotívum tetszőleges ismétlésével, kombinálásával, az elemi darabokból álló díszek összerakásával lehetett létrehozni a kívánt ornamentális keretet, vagy egyéb díszet, például fejléctet. A könyvdíszek mellett Kozma több, azokkal harmonizáló fametszetes nyomdászjelvényt is tervezett Kneréknek.

⁵⁸ Kner Imre levele Elek Artúrnak, 1926. december 16. In: SZÁNTÓ 1969. 114. Néhány példa: HEVESY 1922a.; HEVESY 1922b.; HEVESY 1922c.; SZABÓ 1922.; RÉVÉSZ 1922. Vö. HAIMAN 1982. 48–49.; LÉVAY 1882.

⁵⁹ Míg az első kötet esetében csak Kozma színes ceruzarajzait nyomtatták Gyomán, addig a *Régi népballadák könyvének* szedése és nyomása is ott készült a grafikus könyvdíszzeivel. A *Zsuzsa Bergengóciában* című könyvet később Knerék némileg módosított címmel saját magánkiadványuként újra közreadták 30 példányban a családtagok és barátok részére úgy, hogy a kolofonba belenyomtatták a könyv tulajdonosának a nevét. A kötetet egy német kiadó is megjelentette. ANGYAL 1921.; *Zsuzsa* 1921.; *Zsuzsika* 1924.; JUNGnickel 1924. Vö. FARKAS 2011. 37.; FARKAS 2020. 420–421.

⁶⁰ LÉVAY 1882. 187. (2.63)

Ekkor születtek a Kner ősöknek emléket állító, „könyvet vivő emberké”-t ábrázoló emblémák első változatai is.⁶¹ Kner Imre önálló kiadványokkal is népszerűsítette Kozma tervezőgrafikusi munkásságát. 1925-ben magyar és német nyelven 400-400 példányban megjelentette Kozma ötven, magánszemélyek és cégek részére tervezett emblémáját, majd 1929-ben kiadta a grafikus 1920 és 1929 között rajzolt, többszáz darabos tipográfiai és könyvdísz sorozatának kiállítási célra készült kartontábláit. A mappából egy német nyelvű változat is készült.⁶²

A kiadványok tervezéséből 1924–1925-től Kozma Lajos mellett Kner Imre testvérei, a Lipcsei Grafikai és Könyvművészeti Akadémián eltöltött tanulmányaikból hazatérő Albert és Erzsébet is kivette a részét. A gyomai műhely legszebb könyvei közé tartozik első két közös munkájuk, az indiai életbölcseéseket tartalmazó *Pancsatantra* és a Naszreddin mulatságos történeteit egybe gyűjtő *A török hodzsza tréfái* című ikerkiadvány. Az előbbi ötszáz, az utóbbi hétszázötven példányban látott napvilágot, és mindkét kötetből készült huszonöt számozott amatőr példány valódi kézzel merített papíron Kner Erzsébet félpergamén kötésében. Kner Albert bravúrosan megtervezett, keleti motívumokat tartalmazó, kék, illetve zöld alapon negatívban nyomott könyvdíszait maga metszette fába. A grafikus nevéhez fűződik a színes keményítős papírral borított kiadói kötés, a mintás előzőképpapírok és egyéb grafikai munkák tervezése is. Kner Erzsébet szintén több alkalommal készített budapesti műhelyében művészi könyvkötést a nyomda részére.⁶³

Az 1920-as évek közepétől a műhelyben készült kötetek díszítése fokozatosan egyszerűbbé vált. Az évekig meghatározó barokk tipográfiai tradíciók helyébe a rokokó, majd a klasszicista megoldások léptek. Ennek első jeleként a vállalat a XVIII. századi francia Nicolas Cochin rézmetsző betűivel, Pierre Simon Fournier betűmetsző, öntő körzeteivel és díszbetűivel, valamint J. B. Papillon fametsző könyvdíszjeleivel újította meg betűmintakészletét. Ezek a betűk és díszek alkotják a rokokó korszak

⁶¹ Haiman György megfogalmazásában „Kozma a pecsét, a céhjelvény, a cégér és a nyomdász-kiadói jelvény sok évszázados hagyományát újítja fel. Húsz éve alatt vagy tízféle Kner-jelvény születik Kozma keze alatt, s metamorfózisuk – kicsiben – egy egész korszak grafikátörténetének tükré.” HAIMAN 1979. 38–40.

⁶² A húszas évek elején hatvankét féle motívumból álló, acélba vésett körzet, egy százhuszonhét darabos, fába metszett fejléc, záródísz és vignetta készlet, illetve egy huszonnyolc darabos, kétféle méretű iniciálé sorozat készült. 1926–1930 között Kozma további körzet és könyvdísz készletet, illetve nyomdajegyet tervezett. A Kozma-díszeket nemcsak a könyvekben, hanem a cég reklámgrafikai munkáiban is felhasználták. Kozma nemcsak Kneréknek, illetve kereskedelmi cégeknek tervezett emblémát, hanem számos olyan színvonalas kiadvállalatnak, nyomdának és bibliofilnek készített szignetet, akik nyitottak voltak az új könyvművészeti törekvésekre. KOZMA 1925a.; KOZMA 1925b.; KOZMA 1929.

⁶³ *Pancsatantra* 1924.; KÚNOS 1926.; LÉVAY 1882.

egyik legszebb kiadványát, Sacelláry Pál *Régi házak, elfakult írások* című könyvét, melynek művészi kötését Kner Erzsébet tervezte. A nyomda a XVIII. század második felétől meghatározó szerepet játszó klasszicista tipográfiai hagyományokat az olasz Giambattista Bodoni egykorú, felújított betűivel kívánta újratemetni.⁶⁴

Kner Imre kiadói tevékenységének kényszerű háttérbe szorulásával egyidejűleg egyre intenzívebben bekapcsolódott azokba a szakmai kezdeményezésekbe, amelyek a magyar nyomdászat, grafika, könyvművészet és bibliofília fellendítését tűzték ki célul. A különféle nyomdász szervezetek mellett a Magyar Bibliophil Társaság és a Magyar Könyv- és Reklámművészek Társasága munkájában is tevékenyen részt vett az 1920-as évek végétől. A számára kedves üggyől nem sajnálta sem az időt, fáradságot, sem pedig az anyagi áldozatot. Mintaszerű kiadványai mellett cikkek írásával, előadások tartásával, hazai és külföldi kiállítások szervezésével és ingyenes nyomdai munkákkal járult hozzá a magyar tipográfiai törekvések széleskörű népszerűsítéséhez. Könyvnyomdájának termékei rendszeresen szerepeltek az itthoni és nemzetközi könyv, illetve grafikai kiállításokon, a legnevesebb külföldi szakfolyóiratok és -kiadványok méltatták a nyomda tevékenységét.⁶⁵

A nyomda sorsa a holokauszttal végérvényesen megpecsételődött. Kner Imrét 1944-ben a család több tagjához hasonlóan Németországba deportálták, nem ismert, hogy pontosan mikor és milyen körülmények között halt meg. Bár 1945-ben újraindult a termelés és az év végétől a cég 1949-es államosításáig Kner Imre unokaöccse, Haiman György irányította az üzem működését, egy-egy ritka alkalmat leszámítva lezárult a szép magyar könyvek és nyomtatványok készítésének legendás korszaka.

Összegzés

A Békés megyei Kner nyomdának sikerült az, amiről a hazai nyomdák és kiadóvállalatok álmodni sem mertek: művészi kiállítású könyvek szerte a világon ismertek lettek a szakmabeliek és a bibliofilek körében, és a Knerekre mai napig, mint a magyar könyvművészet, tipográfia megújítóira, a hazai tervezőgrafika megteremtőire tekintünk. Az 1882-ben alapított egyszemélyes cég néhány évtized leforgása alatt közigazgatási és báli nyomtatványtermelésének köszönhetően a vidék egyik legszínvonalasabb középmeretű, piacvezető nyomdájává fejlődött. A magyar művészek által rajzolt báli meghívókkal nemcsak a nemzetközi piacon sikerült megvetniük a lábukat, hanem a külföldi szakmai fórumok megbecsülését is kivívták.

⁶⁴ SACELLÁRY 1926.; KNER 1928. 88–89.; FARKAS 2020. 423.

⁶⁵ Vö. TÓTHNÉ BORDÉ 2001.

Az igazi nemzetközi elismerést azonban a régi magyar könyvdíszító, tipográfiai hagyományok felélesztésével készült művészi kiadványaival vívta ki magának a nyomda. A nyomdászok, tipográfusok, képző- és iparművészek, szerkesztők és műfordítók együttes műhelymunkája eredményeként a kimagasló technikai és művészi színvonalú Kner-kiadványok külföldön is megkerülhetetlen tényezővé tették a magyar könyvművészetet. A nyomda úttörő szerepet játszott az új tipográfiai ornamensek, betűk tervezése, valamint a fametszetes könyvillusztráció újjáélesztése terén. A Kozma Lajos által tervezett tipográfiai díszítőanyag-készlet létrehozása nemzetközi viszonylatban is egyedülálló teljesítménynek számított.⁶⁶

A kiadó-nyomdász vágyálma, hogy megteremtse a művészi magyar tömegkönyvek piacát, minden anyagi és szellemi erőfeszítése ellenére meghiúsult. Bár Kner Imre azt vallotta, hogy „a könyv célja a nyilvánosság, s a kiemelkedő exkluzív értékek helyett a tömegtermelés megnevesítésére kellene törekedni”,⁶⁷ a magyar könyvpiaci viszonyokhoz alkalmazkodva kénytelen volt illusztrált kiadványait alacsony példányszámban és magas áron forgalomba hozni. Az átlagosnál drágább, nagy műgonddal készült Kner-könyveket Magyarországon csupán egy szűk, javarészt szakmabeliekből és könyvkedvelőkből álló egy-kétszáz fős kör értékelte és vásárolta meg, ezért Kner Imre 1922 után már csak alkalomszerűen vagy megrendelésre adott ki, illetve tervezett könyvet. Raktáron maradt kiadványait magánszemélyeknek és közintézményeknek ajándékozta, abban bízva, hogy azok ily módon értő kezekbe és a köz javát szolgálva egy szélesebb közönséghez is eljutnak. Az a törekvése, hogy a színvonalas német könyvsorozat mintájára megteremtí a magyar *Inselt*, kudarcot vallott. A nyomdász-könyvtervező ezt a kedvezőtlen hazai gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyokkal, a magyar könyvpiac kis méretével, a közízlés fejletlenségével, a vizuális kultúra, ezen belül pedig a szép könyv iránt érdeklődő fizetőképes vásárlóközönség szűk körével magyarázta.

Bár a hazai szakmai körök (nyomdász, könyves, bibliofil és grafikai szervezetek, szaklapok) elismerően nyilatkoztak a mintaszerű Kner-kiadványokról, Kner Imre úgy érezte, hogy igazi szakmai megbecsülésben és sikerekben külföldön volt csak része, ott értékelték kellőképpen a kiadóvállalat könyvművészeti teljesítményét. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Kner Imrét a *Verein Deutsche Buchkünstler* (Német Könyvművészek Társasága) levelező tagjává választották és a világ legrangosabb könyvtárai, múzeumai szerezték meg gyűjteményük számára a Kner-könyvek teljes sorozatát. A kiadó-nyomdász az 1930-as évektől, de különösen a zsidó-

⁶⁶ Kner Imre levele Móricz Miklósnak (1937. január 18.); Durand Félixnek (1941. december 6.) In: SZÁNTÓ 1969. 245., 276.

⁶⁷ Kner Imre levele Fülep Lajosnak, 1942. április 3. In: SZÁNTÓ 1969. 287.

törvények hatályba lépésétől egyre keserűbben tekintett vissza a szakmai tevékenysége csúcspontját jelentő kiadói és tipográfiai kísérleteinek kudarcára. Talán egyedül az vigasztalta, hogy a magyarországi mellözöttség, megnemértettség és a zsidó származása miatti kirekesztettség ellenére tudta, hogy korszakalkotó és iskolateremtő könyvművészeti munkásságát a világ legjelentősebb nyomdászai, tipográfusai nagyra értékelik, és az ő kimagasló teljesítményükkel említik egy lapon.⁶⁸

Bibliográfia

- Almanach* 1918. *Almanach az 1919 évre* [borító: *Almanach az 1919 esztendőre*]. Bev. KNER Imre, előszó KNER Izidor. Kner Izidor, Gyoma, 1918.
- Almanach* 1921. *Almanach az 1922. évre*. Bev. KNER Izidor. Kner Izidor, Gyoma, 1921.
- Amerikai karrier 1931. Amerikai karrier az Alföld közepén. Kner Izidor kompaktorinas legendás életútja. (Írók arcképcsarnoka című rovat) *Literatura*, 1931. 241–242.
- ANGYAL 1921. *Molnár Anna, Júlia szép leány, Kőműves Kelemenné és egyéb régi balladák könyve*. (Előcím: *Régi népballadák könyve*). Összeállította, utószó ANGYAL Géza. Amicus, Budapest, 1921.
- BALÁZS [1918.] BALÁZS Béla: *Hét mese*. Kner Izidor, Gyoma, 1917. [1918.] *Kisértethistóriák. Idegen írók novellái*. [Válogatta], ford. és előszó BALÁZS Béla. Kner Izidor, Gyoma, 1917.
- BALÁZS 1918. BALÁZS Béla: *Testvérország. Gyermekmese*. Kner Izidor, Gyoma, 1918.
- Báli meghívó 1907. Hazai Krónika. Báli meghívó tervére hirdetett pályázatunk eredménye. *Művészet*, 1907/6. 194.
- BÁLINT 1917. *Éjféli. Magyar írók misztikus novellái*. Összegyűjtötte BÁLINT Aladár, előszó KOSZTOLÁNYI Dezső. Kner Izidor, Gyoma, 1917.
- BÁNFI 2018. BÁNFI Szilvia: Kner Imre szakkönyvtára. Kner Imre nyomdászati vonatkozású értékes könyvtárának ismeretlen epizódjairól. *Magyar Grafika*, 2018/6. 48–49.

⁶⁸ Kner Imre levele Telcs Edének (1930. május 13.); Fitz Józsefnek (1932. december 7.); Fülep Lajosnak (1934. január 21.); Lesznai Annának (1936. július körül); Durand Félixnek (1941. december 6.); Móricz Miklósnak (1942. november 11., 1943. április 26.); Mata Jánosnak (1943. augusztus 15.). In: SZÁNTÓ 1969. 131., 177., 186–187., 190., 228–229., 276., 314., 320., 322., 345.

- BIRÓ – KERTÉSZ – NOVÁK 1936. BIRÓ Miklós: *Nyomdászati Lexikon. A szedés, gépszedés, betűöntés, stereotípia, galvanoplasztika, nyomtatás, litográfia, mélynyomtatás, offset, könyvkötészet, klisékészítés, papíros, kalkuláció, üzletvitel, helyesírás, az üzemben előforduló elektrotechnikai és a sokszorosító iparban szükséges sok-sok egyéb tudnivalók összefoglalása*. Szerk. BIRÓ Miklós – KERTÉSZ Árpád – NOVÁK László. Biró Miklós, Budapest, 1936.
- BROOKER – ERDÉSZ 2023. BROOKER, Robert Elton III – ERDÉSZ, Ádám: *Albert Kner. Artist, Icon, Legend: Discovering his Legacy in Industrial Design*. Corvina – Club of Odd Volumes, Boston–Budapest, 2023.
- BYRON 1917. BYRON [George Noël Gorodon]: *Mazeppa*. Ford. KOSZTOLÁNYI Dezső. Kner Izidor, Gyoma, 1917.
- CZÉGÉ 2021. CZÉGÉ Petra Gabriella: *Könyv a könyvről. Láda: A hónap dokumentuma az MNL Békés Megyei Levéltárából*. https://mnl.gov.hu/mnl/beml/hirek/konyv_a_konyvrol (2023. február 21.)
- DÖMÖTÖR 1907. (d.–) [DÖMÖTÖR István]: Hazai Krónika. Egy pályázat tanulságai. *Művészet*, 1907/6. 198.
- ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007. ERDÉSZ Ádám – FÜZESNÉ HUDÁK Julianna: *Egy nyomdaműhely titkaiból. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Gyomai Kner Nyomda 1882–2007*. Bevezetővel ellátta FÜZESNÉ HUDÁK Julianna – ERDÉSZ Ádám. OSZK – Gyomai Kner Nyomda Zrt., Budapest–Gyoma, 2007.
- ERDÉSZ 1992. ERDÉSZ Ádám: *Tervező, kutató, tanító: Haiman György munkásságáról*. Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyomaendrőd, 1992.
- ERDÉSZ 1997. ERDÉSZ Ádám: *Kner Erzsébet: Egy huszadik századi könyvkötő pályája*. Kner Nyomda, Gyomaendrőd, 1997.
- ERDÉSZ 1999. ERDÉSZ Ádám: *Kner Albert: Könyvművészet, reklám, látványtervezés*. Kner Nyomda, Gyomaendrőd, 1999.
- ERDÉSZ 2017a. ERDÉSZ Ádám: *A Kner család és más történetek. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2017.
- ERDÉSZ 2017b. ERDÉSZ Ádám: Kner Izidor. A műhelytől a vállalatig. In: ERDÉSZ Ádám: *A Kner család és más történetek. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2017. 37–55. [Első megjelenés: ERDÉSZ Ádám: Kner Izidor. A taposósajtótól a könyvüzemig. In: *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. Szerk. SEBŐK MARCELL. HVG – KFKI Csoport, Budapest, 2004. 132–153.]

- ERDÉSZ 2023b. ERDÉSZ Ádám: Utószó. A levelezés háttéréhez. In: *Levelek a Kner család életéből, 1938–1949*. Válogatta, az utószót és a jegyzetek írta ERDÉSZ Ádám. Magvető, Budapest, 2023. 639–668.
1920. évi XVI. tc. 1920. évi XVI. tc. a fényüzési forgalmi adóról. In: *Ezer év törvényei*. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000016>. TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38 (2023. január10.).
- FARKAS 2011. FARKAS Judit Antónia: Két bibliofil vállalkozó. Reiter László és Kellner István. *Ars Hungarica*, 2011/4. 32–54., 113.
- FARKAS 2014. FARKAS Judit Antónia: Haiman György és a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Könyvtárának Kner-különgyűjteménye. In: *A huszadik század mezsgyéjén. Haiman György (1914–1996) születésének 100. évfordulója emlékére*. Összeállította FÜZESNÉ HUDÁK Júlia és HAIMAN Ágnes, szerk. HRADECZKY Moni. Kner Múzeum és Alapítvány, Gyoma, 2014. 201–205.
- FARKAS 2020. FARKAS Judit Antónia: A „pesti aranyemberek” „széplelkű és finomtollú” utóda: Sacelláry Pál könyvkiadói és írói munkássága. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti naggyá”: Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Ráció, Budapest, 2020.
- FARKAS 2022. FARKAS Judit Antónia: *Szalonkönyvből műtárgy. Az illusztrált díszkiadások, díszművek, albumok divatja a 19. század végi Magyarországon*. In: *Illusztráció-történetek. Tanulmányok a magyar könyvillusztráció történetéből*. (Tempevölgy könyvek 45.) Balatonfüred Városért Közalapítvány (Tempevölgy), Balatonfüred, 2022. 9–29.
- FÖLDI 2013. FÖLDI Eszter: A képzőművészet mostohagyermekje. A magyar művészgrafika kezdetei 1890–1914. L’Harmattan – Magyar Nemzeti Galéria – Könyvpont Kiadó, Budapest, 2013.
- FUNKE 2004. FUNKE, Fritz: *Könyvismeret. Könyvtörténeti áttekintés*. Ford. MAGYAR István. Osiris, Budapest, 2004.
- FÜZESNÉ HUDÁK 2005. FÜZESNÉ HUDÁK Julianna: „Virágzó könyveskert”. Történetek, legendák, emlékek a gyomai Knerekről. (Kner Nyomdaipari Múzeum 35. füzet.) Kner Nyomdaipari Múzeum, Gyomaendrőd, 2005.
- HAIMAN – LÉVAY 1982. HAIMAN György – LÉVAY Botondné: *A Kner-nyomda kiadványainak tükrében, 1882–1944. II*. Akadémiai, Budapest, 1982.

- HAIMAN 1972. HAIMAN György: A Kner-műhely. Kner Imre, az ember és a könyvnyomtató. In: *KNER Imre: A könyv művészete. „Egy megírandó, de talán soha meg nem íródó könyv.”* Szerk., bevezetővel ellátta HAIMAN György. Szépirodalmi, Budapest, 1972. 5–57.
- HAIMAN 1979. HAIMAN György: *A Kner család és a magyar könyvművészet 1882–1944.* Corvina, [Budapest], 1979.
- HAIMAN 1982. HAIMAN György: Száz éve, Gyomán ... In: HAIMAN György – LÉVAY Botondné: *A Kner-nyomda kiadványainak tükreben, 1882–1944. I.* Akadémiai, Budapest, 1982. 11–83.
- HAIMAN 1987. HAIMAN György: Kner Izidor fél évszázada. (Nagyapám arcképéhez). In: *Félévszázad megszgyén. Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezéseiből.* Sajtó alá rendezte, utószó, jegyzetek, a képeket válogatta HAIMAN György. Gondolat, Budapest, 1987. 255–279.
- HEVESY 1922a. HEVESY Iván: *A futurizmus, expresszionizmus és kubizmus művészete.* Kner Izidor, Gyoma, 1922.
- HEVESY 1922b. HEVESY Iván: Az impresszionizmus művészete. Kner Izidor, Gyoma, 1922.
- HEVESY 1922c. HEVESY Iván: *A posztimpresszionizmus művészete.* Kner Izidor, Gyoma, 1922.
- HRADECZKY – FÜZESNÉ – ERDÉSZ 2014. *A huszadik század megszgyén. Haiman György (1914–1996) születésének 100. évfordulója emlékére.* Összeállította FÜZESNÉ HUDÁK Júlia, HAIMAN Ágnes, szerk. HRADECZKY Moni. Kner Múzeum és Alapítvány, Gyoma, 2014.
- Írószerek 1933. *Írószerek és irodafelszerelési cikkek, irodai papirosok és le-
vélborítékok árjegyzéke.* Kner Izidor, Gyoma, 1933.
- JANOVITS 1911. –ts. [JANOVITS Ferenc]: Beküldetett. Kner Izidor ... *Magyar Nyomdászati*, 1911/12. 342.
- JUNGNICKEL 1924. *Kabäuschens Traumreise.* Ein Märchen zu 22 farbigen Bildern von Ludwig Kozma, erzählt von Max Jungnickel. Georg W. Dietrich, München, [1924].
- KIRÁLY 1920/1942a. *Egy özvegyasszonyról és egy katonáról való história mellyet egyéb régi trufákkal azaz mind víg és szomorú történetekkel egyetemben mindenek öröme és okulására egybegyűjtött Király György deák.* Utószó KIRÁLY György. [Három csepke könyvek II.] Kner Izidor, Gyoma, 1920.¹, 1942.².
- KIRÁLY 1920/1942b. *Egy nemes emberről és az ördögről való história mellyet egyéb fabulákkal és lőtt dolgokkal egyetemben Heltai Gáspár írásaiból kiszedegetett és im újra napfényre bocsátott Király György deák.* Utószó KIRÁLY György. Három csepke könyvek III.] Kner Izidor, Gyoma, 1920.¹ 1942.².

- KIRÁLY 1920/1942c. *Az miasszonyunk Szíz Mária csodáiról való hét legenda, melyeket egynéhány szenteknek életeknek rövid históriájával egyetemben több régi magyar manuskriptumból kiszedegetett Király György deák.* Utószó KIRÁLY György. [Három csepke könyvek III.] Gyoma, Kner Izidor, 1920.¹, 1942.²
- KIRÁLY 1921a. BORNEMISSZA Péter: *Az barát fogadása.* Közli: KIRÁLY György. [Kner Izidor magánkiadása, Gyoma, 1921].
- KIRÁLY 1921b. KIRÁLY György: *Kner könyvei. Nyugat*, 1921/23. 1762–1763.
- KNER 1912. KNER Imre: *Könyv a könyvről.* Kner Izidor, Gyoma, 1912.
- KNER 1921. KNER Imre: *Divéky Józsefről. Magyar Grafika*, 1921/3. 33–35.
- KNER 1928. KNER Imre: *A régi magyar betűtermelés önállóságáról. Magyar Grafika*, 1928/3–4. 82–91.
- KNER 1941. *A Kner-nyomda épületeinek, gépeinek és betűinek története. A vállalat fennállásának hatvanadik évfordulójára írta KNER Imre.* Kner Izidor, Gyoma, 1941.
- KNER 1987. Kner Izidor: *Félévszázad mesgyéjén. 1882–1932.* In: *Félévszázad mezsgyéjén. Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezéseiből.* Sajtó alá rendezte, utószó, jegyzetek, a képeket válogatta HAIMAN György. Gondolat, Budapest, 1987. 7–187., 281–297.
- KNER 1990. KNER Erzsébet: *Az asztalfőn.* In: *Kner Imre emlékére. 1890–1990.* Szerk. HAIMAN György. Kner Imre Emlékbizottság – Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyomaendrőd, 1990. 13–20.
- Kner-Klasszikusok* 1921. *Kner-Klasszikusok. A magyar költészet remekei Balassitól Tompáig.* I–XII. kötet. Szerk. és sajtó alá rendezte KIRÁLY György. Gyoma, 1921.
- KOÓS 1975. KOÓS Judit: *Kozma Lajos munkássága. Grafika, iparművészet, építészet.* Akadémiai, Budapest, 1975.
- KOZMA 1925a. *Kozma Lajos szignetkönyve.* Előszó KNER Imre. Kner Izidor, Gyoma, 1925.
- KOZMA 1925b. KOZMA, Ludwig: *Das Signetbuch.* Mit einer Einleitung von Emerich KNER. Isidor Kner, Gyoma, 1925.
- KOZMA 1929. KOZMA Lajos: *Tipográfiai díszítmények. Készültek Kner Izidor könyvnyomdája részére. 1920–1929.* Kner Izidor, Gyoma, [1929.]
- KÚNOS 1926. KÚNOS Ignác: *A török hodzsza tréfái. Naszreddin mesternek, a Közel és Távolságon ismert bölcs és híres kisázsiai hodzsának csalafintaságai és mulatságos esetei.* Gyűjtötte és ford. KÚNOS Ignác. Kner Izidor, Gyoma, 1926.
- LACZKÓ 1921. LACZKÓ Géza: *Három csepke könyvek. Nyugat*, 1921/2. 153–154.
- Lejáró pályázatok 1904. *Lejáró pályázatok. Művészet*, 1904/4. 143.

- LÉVAY 1882. LÉVAY Botondné: Kner-bibliográfia. In: *A Kner-nyomda kiadványainak tükrében, 1882–1944. I.* Akadémiai, Budapest, 1982. 85–286.
- Monumenta 1921–1922. *Monumenta literarum. A világirodalom kisebb remekművei legkiválóbb műfordítóink új fordításában.* I/1–12., II/1–12. kötet. Szerk., sajtó alá rendezte KIRÁLY György. Kner Izidor, Gyoma, 1921–1922.
- NÁDAI 1914. NÁDAI Pál: Modern magyar amatőrkönyvek. *Könyvtári Szemle*, 1914/5. 127–134.
- Pancsatantra 1924. *Pancsatantra, azaz az ötös könyv. Az életbölcességnek régi indiai tankönyve az emberek és állatok világából való mulattató és tanulságos történeteknek versekkel tarkázott világhírű gyűjteménye.* Ford., utószó SCHMIDT József. Kner Izidor, Gyoma, 1924.
- PAPP 1981. PAPP János: A Kner-könyvkiadás történetéből. Három év – három könyvsorozat (1920–1922). *Békési Élet*, 1981/1. 37–51.
- POGÁNY 2003. POGÁNY György: Különgyűjtemények. In: *Könyvtárosok kézikönyve. 3. kötet. A könyvtárak rendszere.* Szerk. HORVÁTH Tibor – PAP István. Osiris, Budapest, 2003. 179–207.
- ERDÉSZ 2023a. *Levelek a Kner család életéből, 1938–1949.* Válogatta, az utószót és a jegyzetek írta ERDÉSZ Ádám. Magvető, Budapest, 2023.
- REITER 1935. REITER László: *Kner Izidor és a magyar könyv 1860–1935. A Könyv*, 1935/9. 2.
- Röpke Lapok* 1900–1932. *Röpke Lapok.* Könyvnyomdai ismeretterjesztő lap az érdeklődő közönség számára [1910-től Nyomdászati és művészeti időszaki ismeretterjesztő szaklap]. Kner Izidor szerkesztésében és kiadásában, 1900–1914, 1922–1923, 1929–1932 között rendszertelenül, többnyire évente egyszer, vagy többször megjelenő kiadvány.]
- SACELLÁRY 1926. SACELLÁRY Pál: *Régi házak, elfakult írások. Rajzok a magyar múltból.* Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 1926.
- SZÁNTÓ 1969. *A könyv mestere. Kner Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival.* Bevezetővel ellátta ORTUTAY Gyula, válogatta, szerk. SZÁNTÓ Tibor, a leveleket összegyűjtötte jegyzetekkel ellátta ELEK László. Magyar Helikon, Budapest, 1969.
- TEVAN 1989. TEVAN Andor: *Narancsliget az északi–sarkon. A nyomda könyvkiadásának történetéből.* Szerk., kiegészítette PETŐCZ Károly. Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyoma, 1989.
- TÓTHNÉ BORDÉ 2001. TÓTHNÉ BORDÉ Katalin: *Kner Imre és a közéleti nyilvánosság.* [Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2001.]

V. ECSEDY 2018.	V. ECSEDY Judit: Könyvnyomtatás Békés megyében. Békés megye Magyarország nyomdászati térképén. Magyar Grafika, 1018/6. 50–62.
<i>Zsuzsa</i> 1921.	<i>Zsuzsa Bergengóciában. Álompanoráma.</i> 22 képben elbeszéli Kozma Lajos. 22 betűre versbeszedte Karinthy Frigyes. (Magyar Klenodiumok 1.) Sacelláry, Budapest, 1921.
<i>Zsuzsika</i> 1924.	<i>Zsuzsika Bergengóciában. Huszonkét mesekép.</i> Rajzolta KOZMA Lajos. [Ford. Kner Imre. A Kner család magánkiadványa, Gyoma, 1924.]

Rövidítések

MNL BÉVml	Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára
XI.9.	A Kner Nyomda (Gyoma) iratai
XI.9.b.	Családi levelek és iratok
XI.9.c.	Írók és művészek levelei

JUDIT ANTÓNIA FARKAS

“THE DRUGULIN AND KELMSCOTT PRESSES
OF THE HUNGARIAN BIBLIOPHILES”

*The Pioneering Book Arts and Bibliophile Publishing Activities
of the Kner Printing House of Gyoma and the Tevan Printing House
of Békéscsaba – Part I*

(Abstract)

Modern Hungarian book arts were born in the legendary and highly professional printing press workshops of Izidor Kner of Gyoma and Adolf Tevan of Békéscsaba in the years between 1910 and 1920. Although far removed from the intellectual and economic center of the capital, the two workshops were a mere forty kilometers from each other. Surrounded by historic printing press centers and easily reached thanks to the expansion of the railway network, Békés County on the national level was home to a relatively high number of printing houses, although the vast majority of companies based their business endeavors on meeting the less than selective printing needs of local residents and businesses. The Kner and Tevan companies, however, had much more ambitious goals with their artistic prints and the launch of their publishing programs as the pursuit of promoting Hungarian culture – literature, applied graphics, typography, and book arts – hovered before their eyes.

In the first part of the study, I share the background story of how the fine books of the Kner Printing House arose and present the golden era, which transpired over the course of the interbellum, of the outstanding bibliophilic publishing endeavors of the workshop. Opening in 1882, the one-man workshop in Gyoma evolved into one of the most significant nationwide printing houses of Hungary in a matter of two decades. Prints used in town administration and a unique collection of their miniaturized sample books formed the basis of the success of the business. In addition to official forms, decorative customized invitations were also printed in large numbers and helped propel the printing house into a market-leading position. The latter was distributed abroad. Revenue from these two lines of business financed artistic experimentation and innovation, which were subsequently implemented in publishing endeavors that were internationally acclaimed but not necessarily profitable from a business standpoint.

JUDIT ANTÓNIA FARKAS

„DIE DRUGULIN-DRUCKER UND DIE KELMSCOTT-PRESSEN
DER UNGARISCHEN BIBLIOPHILEN“

*Die bahnbrechende Tätigkeit der Druckereien Kner in Gyoma und Tevan
in Békéscsaba im Bereich der Buchkunst und als bibliophiler Verlag I.*

(Resümee)

Die moderne ungarische Buchkunst ist im Zeitraum 1910–1920 in den Künstlerwerkstätten der Druckereien von Izidor Kner in Gyoma und Adolf Tevan in Békéscsaba (beide in Südostungarn) entstanden, die ein legendäres fachliches Niveau aufwiesen sowie etwa 40 km voneinander und weit vom geistigen und wirtschaftlichen Zentrum der Hauptstadt entfernt lagen. Das Komitat Békés war von Druckereizentren mit großer Vergangenheit umgeben und durch den Ausbau des Eisenbahnnetzes leicht zu erreichen; daher war dort die Zahl der Druckereien auch im Landesmaßstab hoch. Die überwiegende Mehrheit der Firmen sah die Basis ihrer Geschäftstätigkeit in der Befriedigung des weniger anspruchsvollen lokalen Bedarfs an Drucksachen. Die Firmen Kner und Tevan verfolgten jedoch viel ambitioniertere Ziele, als sie ihre künstlerischen Drucksachen gestalteten und ihr Programm für die Herausgabe von Büchern in Gang setzten. Ihnen schwebte die Mission der Förderung der ungarischen Kultur – Belletristik, angewandte Grafik, Typografie und Buchkunst – vor.

Im ersten Teil der Studie gehe ich auf den Hintergrund des Entstehens der muster-gültigen Bücher der Druckerei Kner und auf die Glanzzeit der herausragenden bibliophilen Verlagstätigkeit der Künstlerwerkstatt in der Zwischenkriegszeit ein. Die 1882 eröffnete Ein-Mann-Werkstatt in Gyoma entwickelte sich innerhalb von zwanzig Jahren zu einer der bedeutendsten Druckereien der Region. Mit ihren Drucksachen für die Verwaltung und mit deren einzigartigen gedruckten Muster-sammlungen verkleinerter Kopien bereiteten sie den Boden für den Erfolg ihres Unternehmens. Neben den amtlichen Drucksachen waren es die ebenfalls in großen Mengen hergestellten, aber auch schon im Ausland vertriebenen Ball-Einladungen in künstlerischer Ausführung, mit denen sie die Position von Marktführern eroberten. Aus den Einkünften dieser beiden Geschäftszweige finanzierten sie die künstlerischen Experimente und Neuerungen, die sie im Laufe ihrer auch im Ausland anerkannten, wenngleich im geschäftlichen Sinn defizitären Verlagstätigkeit realisierten.